

ESCRUIXITS, ESCALDATS I ESCALFORETES. JAN PATOČKA I EL SEGLE XX EN TANT QUE GUERRA

JORDI CASASAMPERA FERNÁNDEZ

Societat Catalana de Filosofia
jordicas@yahoo.com

El filòsof txec Jan Patočka (1907-1977) viu gairebé la totalitat de la seva vida en època de guerra declarada o de «pau» imposada. La Primera Guerra Mundial, la invasió dels nazis, la Segona Guerra Mundial i «l'alliberament» dels soviètics componen una seqüència de fets que desdibuixaran les fronteres entre guerra i pau. Quan Patočka es converteixi en portaveu del moviment pels drets civils, *Carta 77*, els interrogatoris policials li causaran la mort. Dos anys abans, Patočka havia realitzat un dels seus darrers cursos clandestins, els *Assaigs herètics sobre la filosofia de la història*. El darrer d'aquests assaigs duu per títol «Les guerres del segle xx o el segle xx en tant que guerra».

Abans d'entrar-hi, cal dir per què aquests assaigs són herètics. L'heretgia de Patočka és afirmar, contra les lleis del progrés marxistes o positivistes, que l'essència de la història és la llibertat. Hi ha un acte de llibertat que funda pròpiament la història i que Patočka vincula amb el despertar de la filosofia a Grècia. Aquest és el despertar de la pregunta pel tot, que es dona quan aquest esdevé problemàtic, quan

les respostes disponibles, velles o noves, deixen de ser satisfactòries. Es tracta d'un despertar «en el present de l'univers»¹, que duu a una vida examinada, a la *cura de l'ànima* (πιμέλεια της ψυχής), segons l'expressió de Sòcrates a l'*Apologia* de Plató. Aquesta cura de l'ànima (*pěče/starost o duši*)² és l'essència de la història europea, com Patočka explica a *Plató i Europa*. Als *Assaigs herètics* en trobem una de les darreres formulacions: «La cura de l'ànima significa: la veritat no està donada d'una vegada per totes, no és tampoc l'afer d'un simple acte d'intel·lecció i de presa de consciència, sinó una praxis contínua d'examen, de control i d'unificació de si mateix, que compromet la vida i el pensament»³. Aquesta cura de l'ànima, per tant, no té fi. De la mateixa manera, dirà Patočka, «el problema de la història no pot ser resolt; ha de romandre un problema»⁴. Ara bé, si certament la cura de l'ànima i la història no poden resoldre's, sí que poden deixar de dur-se a terme, podem renunciar-hi. Una forma de renúncia és creure que ja hem guanyat definitivament (Hegel/Marx/Comte), l'altra és creure que ja hem perdut definitivament (Heidegger). Ambdues renúncies coincideixen en el fet que la història ens passarà per sobre, vulguem o no, perquè hi ha una Llei o un Ésser segons la/el qual les coses s'esdevenen inexorablement. El rept, doncs, és saber si l'home encara vol ser històric, si vol encara viure en la problemàtica. L'única «solució» al problema de la història és una paradoxal «solució conflictual

1. Jan Patočka, *Platón y Europa*, Barcelona: Península-Edicions 62, 1991, p. 86.

2. Patočka usa indistintament *pěče* (cura, atenció, mirament...) i *starost* (preocupació, vigilància, inquietud...).

3. Jan Patočka, *Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire*, Paris: Verdier, 1999, p. 133. En endavant *Essais*.

4. *Essais*, p. 187.

5. «Seminari sobre l'era tècnica», en Jan Patočka, *Liberté et sacrifice*, Grenoble: Jérôme Millon, 1990, p. 298.

del conflicte»⁵. Cal romandre en l'absolutesa de la problemàtica, del conflicte, d'allò a què Heràclit es referí com a *pólemos*.

Això és el que les explicacions de les guerres del segle xx no han comprès. Aquestes s'han fet des de l'òptica del segle XIX, és a dir, des dels ideals de progrés. S'ha volgut explicar la guerra des de l'òptica de la pau, del dia, dels interessos, de les doctrines, dels programes, de les lleis... on la guerra hauria estat un malaurat accident o bé un mal necessari en el camí anunciat. Aquesta explicació és profundament insatisfactòria per a Patočka, perquè no té en compte el costat tenebrós, nocturn. El segle xx en tant que guerra és un fet obscur que ens explica alguna cosa de la vida precisament en la seva obscuritat. Tot seguint Heràclit, Patočka comprèn que la natura, a qui agrada ocultar-se, és, en el fons, *pólemos*. Cal, doncs, descobrir *pólemos* sota l'eventual calma aparent, sota l'eventual progrés. No fer-ho farà que *pólemos* esclati inesperadament i de manera terrible. No fer-ho ens pot dur una certa pau, però serà la pau d'una *vida nua* o *caiguda*, la pau d'una *societat de declivi*. Un senyal d'alerta és l'avorriment, una de les dues experiències essencials del segle xx. L'altra, no deslligada d'aquesta, és l'experiència del front. L'avorriment, perfectament coherent amb la societat de consum i amb el divertiment obligatori, pren unes dimensions gegantines al segle xx. La guerra i la revolució, diu Patočka, són la gran orgia de la humanitat avorrida de la seva quotidianitat i de la seva «pau». La guerra és un gran «sí» sense límits, en aquest cas, a la destrucció: tot és possible. La guerra, en definitiva, és una conseqüència de les forces del dia que volen il·luminar completament la realitat i eliminar-ne tot el misteri. És la culminació d'una convicció gestada durant almenys tres-cents anys, segons la qual el món seria una suma de coses sense sentit a les quals l'home pot imposar un sentit per la força.

Podem fer alguna cosa davant d'això? En primer lloc, cal comprendre-ho. Patočka recollirà els esforços de Husserl i les propostes de Heidegger, però optarà per un camí propi, amb un ull posat en Sòcrates i Plató. La noció central de la proposta patočkiana és la de *sacrifici* (*obět', obětování*), que es menciona als *Assaigs herètics* però es desenvolupa sobretot en altres textos⁶. El sacrifici contradiu la uniformitat tecnològica perquè mostra que hi ha coses per les quals val la pena viure, patir i —eventualment— morir, perquè mostra que malgrat tot sigui tecnològicament possible, no tot és humanament acceptable. Cal, doncs, que la societat oposi aquest «no» del sacrifici al «sí» de la tecnologia. Convindrà, però, distingir el sacrifici autèntic, que diu «no», de la simple entrega de la vida, que pot fer-se al servei del «sí». El sacrifici autèntic, diu Patočka, és aquell que no dóna cap rendiment, que no serveix per a res, que no es fa en nom de cap progrés. Sòcrates és l'exemple fundacional d'aquest sacrifici, però no només amb la seva mort, sinó amb tota la seva vida. El sacrifici no es troba en la cicuta, o més ben dit, la cicuta només és una conseqüència eventual del sacrifici vital consistent en l'autoexamen radical, quan aquest es dóna en un món que no vol autoexaminar-se. Aquesta tasca vital pot descriure's com un morir —recordem el *Fedó*—, però es tracta d'un morir com a *conversió*, en vida.

La descripció de l'experiència del front als *Assaigs herètics* té a veure amb aquesta reflexió sobre el sacrifici. El front és l'absurditat per excel·lència, però alhora pot esdevenir el lloc d'una positivitat profunda i misteriosa, aquest misteri que la *pantecnologia* aniquila. Al front, les proclames del dia, les justificacions de la guerra, poden esdevenir absurdes, les idees de progrés poden empal·lidir. Quan la nit guanya terreny s'obre la possibilitat d'una autenticitat que

6. Recentment traduïts per Iván Ortega en Jan Patočka, *Libertad y sacrificio*, Salamanca: Sígueme, 2007.

els enemics al camp de batalla comprenen per igual. «La gran experiència profunda del front amb la seva línia de foc consisteix malgrat tot a evocar la *nit* en tant que presència imperiosa, que no pot ser negligida. La pau i el dia no poden regnar si no és enviant homes a la mort a fi d'assegurar a *d'altres* un dia futur en el camí del progrés [...] És precisament aquesta renúncia, aquest sacrifici, allò que se'ls exigeix. Hom ho exigeix com quelcom de relatiu, en relació a la pau i al dia. Però l'experiència del front és una experiència *absoluta*. Aquí [...] els participants són sorpresos per una *llibertat absoluta*, alliberats de *tots* els interessos de la pau, de la vida, del dia»⁷. Allò que cal comprendre, i que hom pot comprendre al front, és que els oposats més extrems es reconeixen en una unitat, que *pólemos* no és *kháos*: «*Pólemos* és alhora allò que engendra la ciutat, i la mirada originària sobre allò que és, que fa possible la filosofia. *Pólemos* no és la passió devastadora d'un invasor salvatge, sinó, al contrari, un creador d'unitat. La unitat que funda és més pregona que tota simpatia efímera o coalició d'interessos; els adversaris es retroben en l'escruiximent del sentit donat i creen així una nova manera de ser de l'home –potser l'única que, en la tempesta del món, ofereix esperança: *la unitat dels escruixits* que afronten el perill sense por»⁸. Un dels vels de *pólemos* és aquella pau aparent i avorrida, però també ho és la guerra manifesta quan aquesta té els mateixos objectius que la pau, quan es fa en nom del progrés. Ambdós fenòmens, pau i guerra, són manifestacions del que Patočka anomena Força. Aquella pau alienada és només una de les dues cares d'una Força que pot oferir en qualsevol moment el seu revers violent. A les forces de la pau –sigui la *pau teutònica*, la *pau americana*, la *pau soviètica* o la que sigui–, els és igual organitzar o destruir. De la mateixa manera que

7. *Essais*, p. 204-205.

8. *Essais*, p. 81.

envia milions d'homes al front, la Força empra la pau com a mitjà de combat.

La «pau» de què ha gaudit Europa després de la Segona Guerra Mundial s'assembla poc a la pau dels escruixits i molt a una pau dels escaldats, dels qui s'han cremat i tenen por del foc. A aquesta por s'hi afegeix un augment prodigiós de la comoditat en la nostra quotidianitat. És inevitable, segons Patočka, que una pau com aquesta acabi trencant-se: «La immensa obra de redreçament econòmic, els guanys socials sense precedent, inimaginables fins llavors, que es multipliquen en aquesta Europa relegada al marge de la història del món, mostren que el continent ha optat per la desmobilització, que ja no té opció. Tot engrandint encara més l'abisme entre els *beati possidentes* i aquells que, sobre aquest planeta ric en energia, moren de fam, aquesta evolució contribueix a l'*estat de guerra* que no para d'aprofundir-se»⁹. La guerra, doncs, s'annexiona la pau com a desmobilització. Som víctimes de la pau, d'una pau petita i fràgil, la pau de l'escalfor quotidiana, que ens fa manipulables a l'extrem perquè tenim por de perdre-la. Vèncer aquesta por constitueix el veritable front, la veritable mobilització, el veritable sacrifici, com el de Sòcrates. El seu exemple no és gens fàcil de seguir, certament. A qui ho fa —com Patočka— se li imposa en major o menor mesura un estat de guerra que, entre d'altres coses, esborra la veritat de l'espai públic. La vertadera pau només és assolible des d'aquest front, el front dels escruixits, que miren, que hi veuen, i que no callen per por: «Es tracta de comprendre que és *aquí* on es juga el veritable drama de la llibertat; la llibertat no comença només 'després', un cop el combat ha acabat; al contrari, el seu lloc és precisament en aquest combat»¹⁰.

9. *Essais*, p. 209.

10. *Essais*, p. 211-212.

¿Per què, doncs, el segle xx, en què l'experiència del front ha estat la més gegantina de la història, no ha propiciat una pau vertadera? La resposta que ens dóna Patočka és que ha romàs una experiència individual i aïllada. Manca que aquesta s'estengui i es comparteixi. En això rau la idea de la *solidaritat dels escruixits (solidarita ořesených)*¹¹, que Patočka descriu al final dels seus *Assaigs herètics* de la següent manera: «La solidaritat dels escruixits —escruixits en la seva fe en el dia, la “vida” i la “pau”— assumeix una significació particular precisament en l'època de la Força deslliurada. [...] La solidaritat dels escruixits pot permetre's dir “no” a les mesures de mobilització que eternitzen l'estat de guerra. No alçarà programes positius; el seu llenguatge serà el del *daimon* de Sòcrates: tot en advertiments i prohibicions. Podrà i haurà d'instituir una autoritat espiritual, esdevenir un poder espiritual capaç de constrènyer el món en guerra a certes restriccions, d'impedir certs actes i certes mesures. La solidaritat dels escruixits s'edifica en la persecució i les incertituds: aquí hi ha el seu front silenciós, sense reclamar ni brillantor [...] Lluny de témer la impopularitat, l'encoratja i la reclama discretament, sense discurs. [...] Qui traeixi aquesta solidaritat haurà d'adonar-se que està nodrint la guerra, que és l'emboscada que viu de la sang dels altres. Aquesta consciència troba un suport poderós en els sacrificis del front dels escruixits. Portar tots els qui són capaços de comprendre a sentir interiorment la incomoditat de la seva situació còmoda, heus ací el sentit que podem atènyer més enllà del cim humà que és la resistència a la Força, la superació de la Força»¹². Patočka ens aclareix força bé en què consisteix l'*escruiximent*. Resta potser acabar de saber com construir la *solidaritat* i sobretot com mantenir-

11. *Ořes* pot significar commoció, convulsió, sacsejada, estremiment, escruiximent, tremolor, ruptura...

12. *Essais*, p. 212-214.

la quan el front es desdibuixa, quan sembla que ja no hi sigui. El problema és aleshores la *transmissió*: com «portar tots els qui són capaços de comprendre a sentir interiorment la incomoditat de la seva situació còmoda»¹³.

13. Aquesta tasca la trobem en el teatre de Václav Havel, que té en el sacrifici de Patočka un «suport poderós».

